

“Füyuzat”ın yüzüncü sayı*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi yubileyi günlərində qoca Şərqdə ilk demokratik respublikanın ideoloji əsaslarını yaradıcılarından biri — Əli bəy Hüseynzadənin nəşr etdiyi “Füyuzat” jurnalının 100-cü sayı oxucuların görüşünə gəldi.

“Füyuzat” 1906-cı il noyabrın 1-də böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin vəsaiti, xeyirxah köməyi ilə öz nuru, öz işıqlı ideyaları, mütərəqqi düşüncələri ilə əzəmətli keçmiş olan Türk dünyasına, Bakıda söz, fikir tarixinə qədem qoydu.

Azərbaycanın böyük mütəfəkkir oğlu Əli bəy Hüseynzadə ürəyindəki ülvî arzuları dilə gətirdi, Türk aləminə işıqlı yol göstərdi.

Ürəyində Əli bəy düşüncələrini yaşadan, təbliğ edən vətən oğlu, fəlsəfə doktoru Allahşükür Qurbanov demiş, “Füyuzat” yalnız Azərbaycan deyil, bütün kimlik şüurunun oyanmasında və təkamülündə, milli istiqlal mücadiləsi fikrinin yaranmasında, formalaşmasında və inkişafında tarixi rol oynamışdır... Müxtəlif vaxtlarda, ayrı-ayrı əsrlərdə nəşr olunan eyniadlı, eyni məfkurəli, eyni amallı bu məcmuələrin hər ikisinin 112 yaşı var. Çünki klassik “Füyuzat”ın ideyaları, arzuları, ruhu yeni “Füyuzat”da yaşayır, davam edir. Müasir “Füyuzat”ın kökləri, qaynaqları Əli bəy Hüseynzadənin ideyalarından, ruhu isə klassik “Füyuzat”dan gəlir.

“1906-1907-ci illərdə Əli bəy Hüseynzadənin təşəbbüsü və redaktorluğu ilə nəşr edilən “Füyuzat” jurnalı həm Əli bəyin ideyalarının, həm də bütövlükdə “Füyuzat”ın təbliğat mərkəzi idi”.

Üç-göy, qırmızı və yaşıl rənglərə bəzən türkcləşməyi, islamlaşmağı və müasirləşməyi əks etdirir. Bu ideologiyanın ilk tələbi maarifçiliyi genişləndirmək, tərəqqiyə nail olmaq idi.

Bu sətirləri yazanda xəyal məni XX əsrin 50-60-cı illərinə apardı.

Unudulmaz gənclik illərimizin munisi, tələbə yoldaşım Ofelya Bayramlı bir gün “Azərbaycan qadını” jurnalı redaksiyasına gəlib, mənə iki kitab hədiyyə etdi. Əli bəy Hüseynzadənin “Siyasəti-fürusət” və “Qırmızı qaranlıqlar içində yaşıl işıqlar”. Ə.B.Hüseynzadənin “Füyuzat” jurnalında dərc edilmiş seçilmiş məqalələri, görkəmli alim Yaşar Qarayevin “Əli bəyin irsi və varisləri” adlı ön sözü və Ofelya xanımın bu dahi insanın “Həyatı və türkçülük fəaliyyəti” haqqında elmi müqəddiməsi toplanmış bu kitabların üz

qabığının iç səhifəsində yazılmış avtoqraf məni çox sevindirdi. “Hörmətli Sabir müəllim! Siz Ə.B.Hüseynzadənin ruhu-nu rəhbərlik etdiyiniz məcmuədə yad etdiyiniz üçün bu kitabı sizin şəxsi kitabxanınıza hədiyyə edirəm. Hörmətlə Ofelya. 24.02.99”.

Ofelya xanımın bu diqqəti məni ötən əsrin 50-ci illərinin xatirələr aləminə apardı. O zaman mən elmi-tədqiqat işlə əlaqədar olaraq dövrü mətbuatı və arxiv sənədlərini nəzərdən keçirir, mövzuma dair qeydlər aparırdım. Azərbaycan və rus mətbuatında, xüsusilə “Füyuzat” jurnalında Əli bəy Hüseynzadənin məqalələrində çox dəyərli məlumatlara və fikirlərə rast gəlmişdim. Onun qadın məsələsinə, maarif, qadın təhsilinə yazılarından bir mənbə kimi istifadə edib 1967-ci ildə ilk fikir söyləmək mənə qismət olmuşdur. O dövrdə ötən əsrin 50-ci illərin axırlarında repressiya tufanının səngidiyi bir vaxtda Vəli Məmmədov, Ofelya Bayramlı, Xeyrulla Məmmədov, Yaşar Qarayev, Teymur Əhmədov, Şamil Salmanoğlu, Tofiq Hacıyev və başqa tələbə yoldaşlarımız böyük həvəslə tariximizin unudulmuş səhifələrini açmağa, təqiblərə, hazır cəzalara məruz qalmış millətimizin dövlət, mətbuat, maarif, ədəbiyyat, incəsənət xadimlərini üzə çıxarmağa, professor Xeyrulla Məmmədov demiş, “Xüsusi fondlarda, qorxunc qriflər altında, yeddi möhür arxasında məhbəsədə saxlanılan mənəvi dəyərlərimizin inciləri olan kitablarının ilk oxucuları olduq, onları öyrənib yeni təfəkkür tərzində söz deməyə, yazmağa başladıq. Nəriman Nərimanov, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Hüseyn Cavid və başqa görkəmli maarifpərvər ziyalılarımız haqqında ilk söz deyə bilmişik.

Əli bəy Hüseynzadə irsinin gözəl tədqiqatçısı Ofelya xanım tələbəlik illərimizi yadı salanda mənim üçün çox xas olan bir xatirə söylədi. “Sabir, sən elə o zaman bizə deyirdin ki, Əli bəy Hüseynzadə Azərbaycanın elm, maarif, mətbuat, ideya və fəlsəfi fikir tarixində bir işıq şöləsidir. Milli mədəniyyətimizin möhtəşəm sütunlarından biri olub. Onda biz bu sözlərin gəlişi gözəl deyildiyini zənn etdik. Ancaq bu fikir məni tutdu. Gələcək elmi araşdırma aparmağıma bir açar oldu. İndi Əli bəy irsinin tədqiqi mənim həyatımın mənasıdır”. Mən ona dedim:

“Çox gözəl. Mən də fərəhlənirəm və fəxr edirəm ki, bu böyük, xeyirxah işi sən öhdənə götürmüşsən. Böyük titullu alimlərin görmədiyi, öyrənmədiyi çox mühüm bir işin həllini seve-sevə, böyük zəhmət hesabına sən həyata keçirmisən”.

O da təqdirəlayiqdir ki, Ofelya xanı-

mın Əli bəyin ideyalarının elmi tədqiqi və geniş şərhə haqqında məqalələri yeni “Füyuzat” jurnalında dərc edilmişdir.

Cəmi iki il fəaliyyət göstərmiş klassik “Füyuzat”ın çox qısa müddət ərzində dərc olunmuş 32 sayında beyinləri silkələyən, ürəkləri coşdurən, zəkaları nurlandıran həyat yolu, mübarizə yolu göstərən yazıların dərc edilməsi mətbuat tariximizə yeni fikir, yeni ideyalar gətirmiş, mövzu dairəsini zənginləşdirmişdir. Unudulmuş türkçülük, turançılıq, islamçılıq baxışları yeni anlamda dilə gəlmişdir. İnsanpərvərliyin, xalqlar bərabərliyinin rəmzi olmuş azərbaycançılıq ideologiyası cücərməyə başlamışdır. Klassik “Füyuzat” Azərbaycanın milli mətbuat

mayaraq, qarşıda hələ görülməsi işlər vardı. Sovet rejimi də sübut etdi. İnsanlar öz azadlığına, müstəqilliyinə nail olmaq üçün ayağa qalxdı. 1990-cı illərin qanlı hadisələri xalqımızı sarsıtmadı, başda ümummilli lider Heydər Əliyev olmaqla yurdumuza azadlıq, əmin-amanlıq gəldi, üçrəngli bayrağımız yenidən havada dalğalandı, himnimiz səsləndi, demokratik cümhuriyyətimiz bərpa olundu. Azərbaycançılıq məfkurəmiz öz yerini tutdu. Türk dünyası yenidən canlandı. Şərqdə ilk demokratik müsəlman dövləti, çiçəklənən müstəqil Azərbaycan dünyaya şöhrəti qazandı.

Belə bir azadlıq dövründə klassik “Füyuzat” jurnalının varisi—yeni “Füyuzat”

çələngində öncül yerlərdən birini tutmuş, səsi, sorağı sərhədlər aşmışdır.

Bəşəriyyətin təkamülündə maarifçiliyin yayılmasını ön plana çəkən Əli bəy Hüseynzadə və onun söz azadlığının carçısı “Füyuzat” jurnalı çaxnaşmalar içində vurnuxan çar üsul-idarəsini çox narahat edirdi. Ona görə 1907-ci il noyabrın 1-də “Füyuzat” mütərəqqi ideyalarını yaydığı üçün bağlandı.

Amma Əli bəy Hüseynzadənin türkçülüyn təkmülünə işıqlı yol açan ideyaları ürəklərdə yaşayırdı. Bu dirçəliş, bu oyanma milli azadlıq hərəkatını getdikcə daha da gücləndirirdi. 1918-1920-ci illərdə Şərqdə ilk demokratik, azad, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında demokratik ruhlu ziyalılarımızın, o cümlədən Əli bəy Hüseynzadənin və onun mübariz ruhlu “Füyuzat” jurnalı böyük rol oynamışdı.

Bu işıqlı ideyalar inkişaf edən Azərbaycan xalqının sovet dövründə də qadağalara, təqiblərə, cəza tədbirlərinə baxmayaraq, ürəklərdə yaşadı. Azərbaycan inkişaf etdi. Elm, mədəniyyət, maarif, incəsənət sahəsində, iqtisadiyyatda uğurlar qazandı. Ancaq buna bax-

yenidən milli mətbuatımızın sıralarında öz yerini tutdu. Onun yaradıcısı və baş redaktoru, professor, görkəmli filoloq alim və publisist Teymur Əhmədov öz gənc həmkarları ilə birlikdə böyük səy, hünər göstərərək böyük yeni “Füyuzat” mövzu müxtəlifliyi və ideya baxımından orijinallığın ilə diqqəti cəlb edən dərgi yaratdı. Bu nəfis nəşrin son on bir il ərzində 62 nömrəsi çap olunmuşdur. Hər biri də alimlərimizin maraqlı, dəyərli elmi və publisistik məqalələri ilə tarixi foto-şekillərlə, nəfis tərtibatı ilə ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. “Füyuzat”ın hər nömrəsində professor Teymur Əhmədovun baş redaktordan adlı istiqamətverici müraciəti ilə açılır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyi yubileyində “Füyuzat”ın 100-cü nömrəsinin ictimaiyyətə təqdim olunması əlamətdar hadisədir. Burada akademik Nizami Cəfərovun “Azərbaycançılıq ideologiyası: etnoqrafik əsasları, təşəkkülü və təkamülü” adlı məqaləsi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru dosent Firdovsiyyə Əhmədovanın “Böyük inqilab” Azərbaycanına nə verdi?”, professor Akif Rüstəmovun “Milli münasibətlərin kəskinləşməsi şəraitində KİV-in fəaliyyəti”

yəti” məqalələri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Pərvanə Məmmədlinin “Başqa dilim, elmi var mənim” adlı təsirli məqaləsi və b. müəlliflərin yazıları, şeirləri dərc edilmişdir.

Erməni saxtakarlığını, vəhşiliyini və satqınlığını ifşa edən mövzuların, bir çox kitabların müəllifi professor Teymur Əhmədov “Baş redaktordan” adlı məqaləsinin manjetində yazır: “Mənfur xislətli erməni millətçilərinin tarixi keçmişini, fitnəkar əməllərini nəzərə alan Əli bəy Hüseynzadə 1906-cı ildə “Həyat” qəzetində dərc etdirdiyi “Milliyyət və insaniyyət” adlı məqaləsində yazırdı: “Amandır, bu canılərdən, iblislərdən özünü qoruyun!...”.

Teymur Əhmədov bir çox mənbələrə istinad edərək erməni saxtakarlığı haqqında oxucularını tanış edir. Ermənilərin ərazi, maddi-mənəvi nemətlər, bayraq, dil, əlifba və s. tarixi uydurmaları, oğurluqları haqqında yeni məlumatlar verir.

Akademik Nizami Cəfərov Azərbaycançılıq ideologiyasının tarixinə nəzər salaraq yazır ki, “azərbaycançılıq ideologiyası öz mahiyyəti etibarilə milli olduğu qədər də bəşəri, humanist bir ideologiya” olub etnoqrafik əsasları Azərbaycan xalqının müstəqil bir etnos olaraq ümumtürk birliyindən ayrılması prosesinə dayanır: həmin prosesin orta əsirlərin sonu, yeni dövrün əvvəllərində—Azərbaycan səfəvilər dövründən başladığını təxmin etmək mümkündür...”.

Müəllif daha sonra qeyd edir ki, azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu—XX əsrin əvvəllərində çox mürəkkəb, qaynar ictimai-siyasi, mədəni-intellektual münaqişələr, mübarizələr gedişində təşəkkül tapmışdı ki, onun beşiyi başında Əli bəy Hüseynzadə və füyuzatçılar, Cəlil Məmmədquluzadə və molanəsəddinçilər, Məmməd Əmin Rəsulzadə və müsavətçilər dayanmışlar: Əlbəttə, yeni təşəkkül tapan ideologiyanın ilk (və tarixi) uğuru Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) yaranması oldu.

Bu maraqlı elmi düşüncənin yanında Azərbaycanın görkəmli ziyalıları H.Zərdabi, Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, Ü.Hacıbəyov, S.Vurğun, M.İbrahimov, B.Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, R.Rzanın foto şəkilləri verilmisdir.

Görkəmli tədqiqatçı, tarixçi alim Firdovsiyyə xanımın “Böyük inqilab” Azərbaycana nə verdi?” adlı geniş məqaləsində hadisələrə yeni yanaşma var. Yeni tarixi faktlar və fikirlər diqqəti cəlb edir.

Bu dəyərli elmi məqalənin ardınca yeni “Füyuzat”da verilmiş professor Akif Rüstəmovun “Milli münaqişələrinin kəskinləşməsi şəraitində KİV-in fəaliyyəti”

məqaləsi də vaxtında və yerində verilmişdir.

Müəllif tariximizin bu həyəcanlı dövründə mətbuatın və jurnalistlərin üzleşdiyi olaylara toxunur, erməni millətçilərinin saxtakarlığını bir daha yada salır. Məqalədə deyilir: “SSRİ-də gedən proseslər ermənilərin əl-qolunu açdı və onlar məkirli planlarını həyata keçirməyə başladılar. Ermənistan Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə ərazi iddiaları irəli sürdü. Moskvanın bir sıra kütləvi informasiya vasitələri ermənilərin haqsız tələblərinə dəstək verərək onları daha da qızıqırdırdı...”.

AMEA-nın müxbir üzvü Könül Bün-yadzadənin “Baharın ümidləri” məqaləsi xoş ovqatla yazılmış fəlsəfi-bədii düşüncələridir.

Pərvanə Məmmədli Cənubi Azərbaycanda türkologiya, tarix, dilçilik, ədəbiyyat və folklor dairəyərli əsərlərin, şeir və poemaların müəllifi Məhəmməd Zehtabının həyatına və elmi fəaliyyətinə həsr etdiyi məqaləsində Əli bəy Hüseynzadənin və füyuzatçıların ruhunun olduğunu hiss edirik. Onun yaradıcılığında “İslama qədərki, İran türklərinin dili və ədəbiyyatı”, “Əzrum türk folklorundakı izləri” adlarında çap edilmiş silsilə yazıları ümumtürk ədəbiyyatına daxil olan dəyərli yazılardanndır.

M.Zehtabi uzun illər apardığı araşdırmalar nəticəsində “İran türklərinin əski tarixi” adlı üçcildlik kitab yazmış və bu kitab türk dünyasında böyük bir hadisə kimi qarşılanmışdır.

Müəllif M.Zehtabi haqqında yazır: “O, millətinə olan sevgisinə ömrü boyu sadıq qalmışdır. Onun dilinə, elinə xor baxıx qara yaxan şovinistlərə həmişə tutarlı cavablar vermiş, onları susdurmuşdur”. Əqidəsi üzündən başı çox bəlalər çəkən vətənpərvər ziyalıları o tayda “pantürkist”, bu tayda isə “millətçi” damğası vurmuşlar...”.

“Füyuzat” jurnalının 2007-ci ildən bəri çap olunmuş saylarında yüzlərlə belə maraqlı mövzulara rast gəlirik. Onların səhifələrində vətənpərvərlik ruhunda yazılmış vətən tariximizin açılmamış, yasaq edilmiş qaranlıq səhifələrinə işıq düşür. tariximizi, mədəniyyətimizi öyrənirik. Mövzu rəngarəngliyi onu oxucularına sevdilir. Bədii, nəfis tərtibi, illüstrasiyaları, nadir tarixi şəkillər, fotolar zövqümüzü oxşayır.

Bütün bunlar gənc nəslin elmi-mədəni tərbiyəsində, işıqlı fikirlərinin, sağlam ideyaların təbliğində böyük rol oynayır.

Ona 200-cü, 1000-ci saylarının işıq üzü görməsini, milli demokratiya, müstəqil dövlətimizin əbədiyaşarlığını arzu edirik.

Sabir GƏNCƏLİ,
tarix elmləri doktoru.

* “Füyuzat”ın 1906-1907-ci illərdə 32 sayı, onun davamı kimi, 2007-2018-ci ilin əvvəlində 68 sayı nəşr olunmuşdur — Red.